HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 2, April 2021

www.historystudies.net

“MEKÂNSAL SABİTLEME”YE BİR ÖRNEK: MECBURÎ İSTASYON OLARAK BEYRUT KARANTİNAHANESİ

An Example of ‘Spatial Fix’: The Quarantine of Beirut As A Compulsory Station

Dr. Şeyma Dereci

Trakya Üniversitesi

seyma_drc@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2294-9906

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 08.02.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 21.03.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1009

Atıf – Citation:

Şeyma Dereci, ““Mekânsal Sabitleme”ye Bir Örnek: Mecburî İstasyon Olarak Beyrut Karantinahanesi”, *History Studies*, 13/2, Nisan 2021, s. 709– 726.

“MEKÂNSAL SABİTLEME”YE BİR ÖRNEK: MECBURÎ İSTASYON OLARAK BEYRUT KARANTİNAHANESİ*

An Example Of ‘Spatial Fix’: The Quarantine Of Beirut As A Compulsory Station

Dr. Şeyma DEREÇİ

Öz

Salgın hastalığın bulunduğu bir ülkeden başka bir ülkeye seyahat eden yolcu ve ticaret ürünlerinin belirli yerde ve bir süre tecrit edilmesini ifade eden “karantina” uygulaması salgın hastalıkların yayılmasının önüne geçmek için önemli bir fonksiyona sahiptir. Esasen karantina sıhhi bir tedbir olarak uygulanmaktadır. Fakat bu çalışmada üzerinde durulacak olan husus Osmanlı döneminde Beyrut karantinahanesinin sıhhi tarafının yanı sıra ekonomi ve ticarete yön verici bir boyutunun da bulunmasıydı. Buna göre karantinahaneye iktidarın dış ticarette kontrolünü artırma ve ticaret akışını yönlendirmede önemli rol oynamış ve ticareti tekelleştirmede bir vasıta olmuştur. Tekelciliğin diğer bir tezahürü olan karantinahaneye, ticareti ve deniz trafiğini kontrol etmek için oluşturulmuş, tekel sistemini güvenceye almış olan bir tesis olarak hizmet etmiştir. Bu yönüyle de merkezleşmenin bir boyutunu oluşturarak devletin ekonomik egemenliğinin güçlendirilmesine aracılık etmiştir. Tüm bunların “mekânsal sabite” kavramı bağlamında karantinanın ticareti bir noktaya sabitlemesine bağlı olduğu göz önünde bulundurularak bu çalışmada örneklem olarak Beyrut Karantinahanesi’nin, salgınlara karşı önlemden ziyade, ticareti denetleyici ve ticaret güzergâhını belirleyici bir unsur olduğu üzerinde durulacaktır.

Abstract

Quarantine applications, which are the method of isolation of passengers and trade products traveling from one country where the epidemic is located to another country, and which has an important function to prevent the spread of epidemics, was mainly implemented as a sanitary measure. On the other hand, the point to be emphasized in this study, besides the sanitary side of the Beirut quarantine during the Ottoman period, it also had a dimension that directed the economy and trade. Accordingly, the quarantine played an important role in increasing the control of power in the foreign trade and directing the trade flow, and became a tool to monopolize trade. It was another manifestation of monopoly and therefore served as a facility that was created to control the trade and maritime traffic, securing the monopoly system. In this regard it was a means to strengthen the economic sovereignty of the state, creating a dimension of centralization. In this study, considering that the quarantine depends on fixing trade to one point in the context of the concept of "spatial fix", it will be emphasized that the Beirut quarantine as a sample is a feature of controlling and determining the trade route rather than an outbreak measure.

Anahtar Kelimeler: Beyrut, Karantina, Mekânsal Sabitleme, Orta Doğu, Osmanlı Devleti

Keywords: Beirut, Quarantine, Spatial Fix, Middle East, The Ottoman State

* Bu makale Dr. Hacer Ateş danışmanlığında hazırlanan “Dünya-Ekonomi Sistemi Bağlamında XIX. Yüzyılda Beyrut Limanı” başlıklı doktora tezinden hazırlanmıştır.

Giriş

Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için tehdit altında olan bölgenin denetim altında tutulması için bir ülkeden gelen kişilerin, gemilerin ticarî mallarının ve hayvanların geçici olarak bir yerde tecrit edilmesi şeklinde uygulanan sağlık tedbirlerinden biri karantinedir. Öncelikli olarak bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemenin yanında, ikincil olarak uluslararası ticaret ürünlerinin ve yolcuların sıhhi tedbir gerekçesiyle karantinada bekletilmesinin ekonomik bir boyutu da söz konusudur. Buna istinaden ticarî ve ekonomik bir bağlam etrafında karantinaların emtianın ve yolcuların mekânsal akışını belirlemek, yani ticaretin ve seyahatin güzergâhını değiştirmek ve sabitlemek için bir araç olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulduğu takdirde David Harvey’in “mekânsal sabitleme-spatial fix” kavramı Beyrut karantinasının uluslararası ticarî boyutu açısından yararlı bir teorik çerçeve sunacaktır. Harvey, coğrafi genişleme ve yeniden düzenleme ile kapitalizmin iç krizlerini çözmeye bir gayret olarak bu kavramı kullanmaktadır. Mekânsal sabitleme, sermayenin mekân üzerinde sabit hale getirilmesi yani “toprağa çakılması” anlamını taşımakta ve temelde Marx’ın kâr oranlarının düşme ve aşırı birikim krizleri yaratma eğilimi taşıdığına ilişkin teorisinin yeniden formüle edilmesine dayanmaktadır.¹ Bu dayanak noktasından hareketle Harvey, kapitalizmin, zorunlu olarak tüm mekânsal engelleri aşmaya ve zamanla mekânı yok etmek için çaba gösterdiği sonucuna varmaktadır. Yani mekânsal örgütlenme mekânın üstesinden gelmek için gereklidir. Bu nedenle de kapitalist üretim tarzı, hem sermaye hem de işgücünün düşük masrafla ve kısa bir sürede bir yerden bir yere hareket edebilmesi için aşırı sermaye birikimi sürekli olarak sabitlenmiş, güvenli, toplumsal ve fiziksel altyapıların oluşturulmasına ihtiyaç duyar. Çünkü sermayenin aşırı birikimi probleminin ve kapitalist sistemin birikim sürecindeki kriz eğilimlerinin üstesinden gelmek için kaçınılmazdır. Bu nedenle sermaye birikimi krizlerine çözüm olması için mekânsal sabitleme ve mekânsal örgütlenme gereklidir.²

Kapitalizm, coğrafi genişleme karşısında, geçici ve mekânsal engellerden kurtulmak için iletişim ağları, yollar, limanlar ile alt yapıda mekânı sabitlediği gibi diğer taraftan da sermaye fazlasının dolaşımı için yeni piyasa yaratarak, coğrafi genişleme ile aşırı birikime bir çözüm sağlar. Bu sermayenin ana iç çelişkilerinden birini çözer. Yani yoğun birikimden kaynaklanan aşırı sermayenin dolaşım yetersizliğinden dolayı sistem, sermaye ve işgücünün değer kaybetmesine yol açan aşırı birikim krizlerini yönetir.³ Harvey, aşırı birikim krizlerine sermaye ve işgücü fazlasının emilmesi yoluyla çözüm arandığını ortaya koymaktadır. Bu noktada sermaye fazlasının mekâna sabitlenmesi gerekmektedir. Fabrikalar, şose yollar, demiryolları, limanlar, su ve kanalizasyon sistemleri, boru hatları ve benzer fiziksel altyapı yatırımları aynı zamanda mekânsal sabite olanakları sağladığı için sermaye için son derece önem taşımaktadır.⁴

Çizilen bu teorik çerçeve bağlamında ticaret güzergâhının değişimi ve belirlenmesindeki fonksiyonu açısından bakıldığında karantina ve karantinahane tesisleri uygulamaları kapitalist

¹ David Harvey, “Globalization and ‘the Spatial Fix’”, *Geographische Revue*, C. 3, S. 2, 2001, s. 24-25.

² David Harvey, *Space of Capital: Towards a Critical Geography*, Routledge, New York 2001, s. 327-332. Harvey göre aşırı birikim yalnızca birikmiş sermaye değil, atıl durumda kalan sermaye ve iş gücü fazlası olmak üzere iki biçimi söz konusudur. Aşırı birikimden kaynaklanan kriz, bu birikimin mekânsallaştırılması ve coğrafi yayılma yoluyla aşılabilmektedir. Sermaye fazlasının mekâna sabitlenmesi Harvey’e göre Mekânsal sabiteler-spatial fix ve zamansal sabiteler-temporal fix olmak üzere temelde iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Mekânsal sabiteler yeni pazarlar, yeni üretim kapasiteleri, yeni kaynaklar, yeni işgücü olanakları yaratmaktadır. Mekânsal-zamansal sabiteler bir bölgede organize olurken, o bölgedeki mevcut yapının (daha önceden mekâna sabitlenmiş-toprağa çakılı yapının) tamamen yıkımını da örgütleyebilmektedir. Bkz: Emrah Altınok -Zeynep Enlil, “Mekânın Yeniden Organizasyonunun Ekonomi-Politigi”, *Sigma*, C. 4, S.1, 2012, s. 37-38; David Harvey, *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford-New York 2003, s. 115.

³ Toufoul Abou-Hodeid, “Quarantine and Trade: The Case of Beirut 1831-1840”, *International Journal of Maritime History*, C. 19, S. 2, 2007, s. 237.

⁴ Harvey, *agm*, s. 25; David Harvey, *Limits to Capital*, Verso, New York-London 2006, s. 380; Altınok - Enlil, *agm*, s. 38.

sistem düzleminde David Harvey'in "*mekânsal sabitleme-spatial fix*" kavramı çerçevesine yerleştirilebilir. Burada odaklanılacak olan husus aşırı sermaye birikim krizinin karantina yatırımı ile aşılması değil, ticaret güzergâhını zorunlu olarak sabitleyerek sermaye akışını kontrol etme biçimidir. Harvey, "*mekânsal sabitleme*" kavramıyla sermayenin hareketi ve dönüşümüne karşı bölgede güvenli ve sabit olma problemine odaklanmaktadır. Yani ona göre kapitalist sistem düşük masrafla ulaşım, nakliye ve haberleşmeyi kolaylaştırmak için yollar, su depoları, tesisler, fabrikalar ve diğer fiziki alt yapı yatırımlarıyla hareket özgürlüğü sağlayarak alanı sabitlemek ve çevrenin güvenliğini sağlamak zorundadır.⁵ Bu açıdan değerlendirildiğinde karantinahaneler, "*mekânsal sabitleme*" perspektifinde ürünlerin mekânsal akışını belirlemek veya sabitlemek, ulaşım ve nakliyatın güvenliğini sağlamak için bir araç olarak ticaret trafiğinin kapitalist tarzına özgü ve uygun bir vasıta olmuştur. Suriye'nin Dünya-ekonomi sistemine büyük ölçüde entegre olduğu sırada Beyrut'ta karantinahanenin açılması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Buna istinaden David Harvey'in "*mekânsal sabitleme*" kavramını dikkate alarak karantinahanenin fonksiyonu sadece sıhhi tedbir olarak değerlendirilemez. Özellikle üzerinde durulacak olan karantinanın sermaye dolaşımını kolaylaştıran ve kontrol edebilen bir yatırım aracı olarak ikincil bir işleve de sahip olmasıdır. Yani sadece bulaşıcı hastalıklardan korunmak amacıyla tedbiren uygulanan bir yöntem değil, aynı zamanda kapitalist sistemde tekelciliğin diğer bir tezahürüydü ve hatta tekel sistemini güvenceye alan bir tesis olarak işlev görmesi idi. Bu araştırmada Beyrut karantinasının fonksiyonu mekân-ticaret bağlamında Harvey'in "*mekânsal sabitleme*" kavramı çerçevesinde bir örneklem olarak kaleme alınmıştır.

1. Karantinanın Beyrut'a Sabitlenmesi

Bulaşıcı hastalığın yayılmasının önüne geçmek için uygulanan bir sağlık tedbiri olan karantina yöntemine Avrupa ülkelerinde XV. yüzyıldan itibaren başvurulmuştu. Osmanlı Devleti'nde ise bu uygulama daha geç tarihlerde, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Hindistan'dan yayılan kolera salgınının Osmanlı topraklarında etkisi hissedilmesi üzerine deneyimlenmeye başlanmıştır.⁶ Daha erken yıllarda bir salgın tehdidi ortaya çıktığında çözüm olarak hastalık geçinceye değin ticaret başka bir bölgeye nakledilirdi. Belirtilen yüzyıldan itibaren ise ticaret ve halk üzerinde devlet kontrolünün daha da artma eğilimi ile salgın hastalıklara karşı kamu sağlığı için bürokratik düzenlemeler artmış ve buna göre Osmanlı topraklarına gelen gemiler hastalığın yayılmasını engellemek için bir karantina istasyonunda tecrit edilmeye başlanmıştır.⁷

Osmanlı idarecilerinin veba, kolera gibi ölümcül bulaşıcı hastalıklara karşı aldıkları sağlık tedbirleri öncelikle Avrupalı devletlerin diplomatik baskılarıyla gerçekleştiği söylenebilir. Bunun yanı sıra Osmanlı Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki modernleşme hamleleri de Osmanlı yöneticilerini modern sağlık tedbirlerinin bir an önce uygulanması hususunda harekete geçiren önemli bir etken olmuştur.

Salgın hastalıkların yayılmasının önüne geçilmesi ve ticaretin güvenliğinin sağlanması hususunda yaptığı bir yenilik olarak Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da karantina kurması 1813 yılına kadar geri gider. Bu tarihlerde genellikle yoğun bir trafiğin olduğu liman şehirlerinde veba gibi salgın hastalıkların ortaya çıkması, İstanbul'dan veba salgınına dair haberlerin gelmesi ve salgının İskenderiye'ye de yayılması Paşa'nın Mısır'da karantina sistemi kurmasına vesile olmuştu. Nitekim 1814, 1819 ve 1821 yıllarında bulaşıcı hastalıkların görüldüğü Mısır'ın liman şehirlerinden İskenderiye ve Dimyat'ta hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla Osmanlı

⁵ Harvey, *agm*, s. 25.

⁶ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 266.

⁷ Leila Tarazi Fawaz, *Merchants and Migrants in Nineteenth Century Beirut*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 1983, s. 33-34; Ellen Pauline McAmis, "Building the Means of Trade and Forging a Center of Commerce in Beirut 1834-1936", (The University of Texas Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Austin 2012, s. 17.

topraklarındaki ilk karantina uygulamaları faaliyete geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mısır yönetimi salgın hastalıkların yayılmasını önlemeye yönelik bu tedbirleri daha da yaygınlaştırarak⁸ yeni idaresi altına aldığı bölgelerde de uygulamaya koymuştur. Hatta Osmanlı topraklarında ilk olarak Mehmet Ali Paşa sayesinde karantina sistemine geçildiği gibi Beyrut'ta da ilk karantinayı kuran o olmuştur. Yabancı sağlık uzmanlarının desteğini de alan Paşa'nın sağlık alanında yaptığı bu uygulama modernleşme girişimlerinin önemli bir adımıydı.⁹ Osmanlı merkezi idaresine bakıldığında ise İstanbul'da Sultan Mahmut da benzer modernleşme girişimine Mehmet Ali Paşa'nın İskenderiye'de karantina sistemini uygulamasından yaklaşık on yıl sonra girişmiştir.¹⁰ Mısır'da modernleşme alanında önemli atılımlara öncülük eden Mehmet Ali Paşa'nın kurduğu karantina istasyonlarının hem Batı ülkelerine ve Mısır valisine modernleşme yarışında kendini ispatlamaya çalışan hem de onlara karşı bir varlık mücadelesi veren Osmanlı Sultanı II. Mahmut'u bulaşıcı hastalıklara karşı sağlık tedbirlerinin alınması hususunda harekete geçiren itici bir güç olduğu söylenebilir.¹¹ Bununla birlikte bu yöndeki girişimlerde Osmanlı merkezi idaresini dışardan gelen teşvikler önemli ölçüde etkilemiştir. Nitekim Osmanlı'da modern karantina düzenlemelerine ilk olarak İngiltere, Fransa ve Avusturya devletlerinin Bâbîâli'den, Osmanlı limanlarına Rusya'dan gelen gemilerin, hastalık bulaştırma riski taşıması ihtimali sebebiyle karantinaya tabi tutulmalarını istemeleri üzerine İstanbul'da uygulanmıştır.¹² Sonrasında karantina istasyonları 1835 yılında oldukça sistemli bir şekilde ilk olarak Çanakkale olmak üzere, Trabzon, Bursa, Siroz, Midilli gibi diğer şehirlerde de yaygınlaştırılmıştır.¹³

Beyrut'ta bir karantina istasyonunun kurulması ise Osmanlı merkezi idaresinin girişimiyle değil, bölgede Mısır idaresinin hâkim olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Merkezi yönetime karşı isyancı bir vali olarak kabul edilen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa güçlerinin 1831 yılında Suriye bölgesini işgal etmesiyle Beyrut dâhil olmak üzere sahil şeridi 1840 yılına kadar Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın idaresi altında kalmıştır.¹⁴ Bölgenin Mısır yönetimine geçmesinden sonra Beyrut'ta da İskenderiye'de olduğu gibi deniz yoluyla gelen emtianın ve yolcuların karantinaya tabi tutulmasına dair uygulamalar göze çarpmaktadır. Nitekim Beyrut'ta XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde bulaşıcı salgın hastalıkların olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır.¹⁵ Mısır idaresinin ilk dönemlerinde Beyrut'ta veba salgınının görülmesi ve şehrin ticarî ve sosyal hayatını neredeyse durma noktasına getirmesi¹⁶ Mehmet Ali Paşa iktidarını harekete geçirmiştir. Paşa, Suriye sahillerinde liman ve iskelelerin salgınlara karşı denetimi ve emniyeti için öncelikle Trablusşam'da bir karantina istasyonu kurmaya karar vermiş fakat burada şehir sakinlerinin şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştır. Beklenmedik bu tepki üzerine Mısır yönetimi yönünü Beyrut'a çevirmiş ve burada bir karantina istasyonunun kurulmasının uygun olduğuna karar vermiştir.¹⁷

⁸ LaVerne Kuhnke, *Lives at Risk: Public Health in Nineteenth-Century Egypt*, University of California, California 1990, s. 77-78.

⁹ Kuhnke, *age*, s. 91-93.

¹⁰ Birsan Bulmuş, *Plague, Quarantines and Geopolitics in the Ottoman Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2012, s. 10-11.

¹¹ Pelin Böke, "İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)", *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S.18, 2009, s.139-140.

¹² Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı 1865-1914*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 5.

¹³ Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 24, İstanbul 2001, s. 463-464; Necati Çavdar - Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme", *Turkish Studies*, C. 9, S. 4, 2014, s. 258.

¹⁴ Muhammed H. Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 1998, s. 75. Mehmet Ali Paşa yönetiminin Suriye topraklarında kurduğu idari düzen hakkında ayrıca bkz: Yitzhak Hofman, "The Administration of Syria and Palestine Under Egyptian Rule (1831-1840)", *Studies on Palestine During the Ottoman Period*, Ed. Moshe Ma'oz, The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem 1975, s. 311-333.

¹⁵ Fawaz, *age*, s. 34.

¹⁶ Joseph F. Michaud - J. F. Poujoulat, *Correspondance d'Orient 1830-31*, C. 7, Paris 1835, s. 295.

¹⁷ Maurice Bassous, *Le Rôle Économique du Port de Beyrouth*, Beyrut 1957, s. 12.

Nihayetinde şehirde ilk defa karantina Mehmet Ali Paşa adına Suriye’yi idare eden İbrahim Paşa tarafından 1834 yılında kurulmuştur.¹⁸

Mehmet Ali Paşa, İskenderiye ve Beyrut’ta genel sağlık önlemlerini uygulamak için bir sağlık komitesi kurulması ve her iki şehirde karantina bölgesi inşası için Avrupalı konsoloslardan danışmanlık istemişti. Zaten Suriye sahilinde karantina kurma önerisi de öncelikle Avrupa’dan gelmiş, Avrupa tüccarı ve yabancı devlet temsilcileri karantinanın kurulması meselesiyle yakından ilgilenmişlerdi. Yabancı konsolosların da katılımı ve desteğiyle kurulan sağlık komisyonu sayesinde Beyrut’ta salgın tehdidinde karşı önlem alınması için önemli bir adım atılmış, bunun neticesinde sağlık koşullarının iyileştirilmesi, veba, kolera gibi salgın hastalık tehdidinde kesin bir şekilde son verilmesi ve ticaret güvenliğinin sağlanabilmesi için karantinahane projesi yürürlüğe konulmuştur.¹⁹ Böylelikle hastalıkların yayılmasının engellenmesi için bölgeye gelen gemilerin bir karantina istasyonunun bulunduğu mevkide durması, emtia ve yolcuların tecrit edilmesi zorunlu hale getirilmiştir.

Karantina uygulamaları konusunda Mısır yönetiminin girişimi ve uygulamaya koyduğu önlemlerde yabancı devletlerin desteğinin olmasının ardındaki gerekçenin sadece sağlık tedbirleri olmadığı söylenebilir. Beyrut’taki Fransız konsolosu Henry Guys tek bir noktaya gemilerin yanaşmasının ticaret pratiğini kolaylaştırdığı kanısındaydı. Şöyle ki, Beyrut’ta bir karantina tesisinin mevcudiyeti ve ticaretin karantinanın bulunduğu noktaya yönelmesi Suriye’den ihraç edilecek ticaret ürünlerinin tek bir noktada toplanması demekti. Bunun Fransız tüccarları ve gemicileri için olumlu tarafı, tek bir limana uğramak suretiyle sefer sayılarını sınırlandırabildikleri gibi yüklerini toplayabilmek için birkaç aylarını Suriye sahillerinde harcamak zorunda kalmayacak olmalarıydı.²⁰ Böylece Mehmet Ali Paşa yönetimi İskenderiye’de uygulanan modeli Beyrut’a getirmiş ve uygulamış oldu. Görüldüğü üzere Beyrut’ta bir karantina kurulmasının amacı etkili bir biçimde bulaşıcı hastalıklardan korunmak ve salgına karşı tedbir almak olduğu gibi ticareti organize etmek gibi iki yönlü bir eyleme hizmet ettiği, hem de Mehmet Ali Paşa’nın Avrupa kamuoyunda yaratmak istediği olumlu “Paşa” imajına sahip olmasına imkân tanıdığı aşikârdır. Çünkü karantina gibi sağlık önlemleri Avrupalı tarzda modern uygulamalar olarak kabul edilmekte ve dolayısıyla Mehmet Ali Paşa’nın moderniteye uyum sağlayabilme noktasında Avrupalı devletlerin nazarında hanesine artı puan kazandırmaktaydı. Diğer taraftan sıhhi tedbirler Avrupalı ülkelere uluslararası ticaretin güvenliğinin sağlanabileceği garantisini verirken buna karşılık Batı’dan referans alınan karantina düzenlemelerine dair uygulamalar Avrupa’ya karşı direnmek ve merkantilist bir ticaret politikası için araç olarak kullanılabilmekteydi.²¹ Yani Beyrut’ta sadece Avrupalı devletlerin talebi ve yönlendirmesi doğrultusunda değil, Mehmet Ali Paşa ve sonra da Osmanlı merkezi yönetimi kendi inisiyatiflerine göre ve keyfi tarzda karantina uygulamışlardır.

¹⁸ Eyup Özveren, “Beyrut”, *Doğu Akdeniz Liman Kentleri*, Ed. Çağlar Keyder, Eyüp Y. Özveren, Donald Quataert, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 82. Karantina Beyrut Limanı’nın kuzey tarafında Köpek Nehri yakınında kurulmuştur. Bkz: *Document Diplomatiques et Consulaire Relatifs à L’histoire du Liban et des Pays du Proche Orient du XVII siècle à Nos Jours (DDC)*, Henry Guys au Comte de Rigny, Direction Commerciale, No. 82, 18 Şubat 1835, Consulat de France à Beyrouth, Tome I, s. 367. Buna rağmen salgını tam olarak engellemek mümkün olamamış ve 1838, 1848 ve 1865 yıllarında Beyrut’ta kolera salgınına rastlanmıştır. Bkz: Abou-Hodeib, *agm*, s. 231.

¹⁹ *DDC*, Henry Guys au Duc de Broglie, Direction Commerciale, No. 51, 29 Nisan 1834, Tome I, s. 313; Özveren, *agm*, s. 82.

²⁰ Henry Guys, *Esquisse de l’État Politique et Commercial de la Syrie*, Paris 1862, s. 89; Abou-Hodeib, *agm*, s. 229-230.

²¹ Bulmuş, *age*, s. 112.

Mehmet Ali Yolları Paşa'nın Karantina Düzenlemeleri Öncesi Beyrut'a Uğrayan Ana Ticaret Yolları²²

Karantina sayesinde 1834-1835 yılında alınan önlemler ve kurulan karantina tesisleri etkisini göstermiş ve bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmesinde ciddi ölçüde ilerleme kaydedilmişti. Dolayısıyla kentin yönetimine ve gelişimine tüccarların etkin katılımını sağlayan Mısır yönetiminin Beyrut'ta tesis ettiği ve limanın gelişmesine önemli bir katkı sunan kayda değer bir girişimin limanda bir karantinahanenin kurulması olduğu rahatlıkla söylenilebilir. Henüz bu tarihlerde Beyrut dışında Suriye sahillerinde ve Doğu Akdeniz'de bir karantina merkezi yoktu. Sadece Mehmet Ali Paşa'nın denetiminde İskenderiye'de mevcuttu. Bu yönüyle ticaret güzergâhının salgın tehdidinde karşı belirli noktalarda toplanması kaçınılmazdı. Dolayısıyla Beyrut karantinası üzerine bir değerlendirmesi bulunan Toufoul Abou-Hodeib, Mısır yönetiminin Beyrut'ta karantina istasyonu kurmasının sebebinin sadece ticarî alışveriş sırasında hastalığın yol açtığı etkilerin önüne geçmek değil, aynı zamanda ticaretin akışını kontrol etmek ve yeniden yönlendirebilmek amacını taşıdığını ifade etmektedir.²³ Tüm bunlar Mısır iktidarının Beyrut'a yönelik politik hedefleriyle de ilgilidir. Çünkü düzenli bir ticaret, kendini sağlamlaştırma arzusunda olan iktidar adına ihtiyaç duyulan gelirler bağlamında hayati önem taşımaktadır. Nitekim Beyrut'ta karantinahanenin inşası şehri deniz seferleri ve gemiler için zaruri uğrak yeri haline getirmiştir. Daha önce Suriye için yola çıkan bütün Avrupalı gemiler İskenderiye, Antakya, Sayda, Sur, Hayfa, Akka gibi Doğu Akdeniz'in Suriye sahilleri boyunca uzanan limanlara ve Kıbrıs'a uğramaktaydılar. Buna mukabil Beyrut'ta bir karantinanın kurulması ile Suriye sahiline gelen gemiler sağlık kontrolleri, bulaşıcı hastalığın olup olmadığının tespiti ve varsa tecrit uygulamasına tabi tutulması için bilhassa Beyrut Limanı'na uğramak mecburiyetinde kalmışlardır.²⁴ Bu bağlamda Beyrut liman şehrine bir karantinahanenin kurulması şehrin ticareti ve insan trafiğinin artması için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü şehri veba, kolera gibi bulaşıcı

²² Abou-Hodeib *agm*, s. 232.

²³ *Agm*, s. 234.

²⁴ *Agm*, s. 234; McAmis, *agt*, s. 18.

salgın hastalıklardan korumak için gemilerle gelen ürünlerin ve insanların belirli bir süre karantinada tecrit edilmesi gerekirdi ve bu da trafiğin zorunlu olarak karantina idaresinin olduğu yere yönelmesi demekti.

Karantinahanenin tesisi Doğu Akdeniz'deki XVIII. yüzyıl deniz ticaret güzergâhına bir darbe vurduğu ve ticaret yollarında bir değişime neden olduğu söylenebilir.²⁵ Nitekim bu yüzyılda İngiliz Levant Kumpanyası için bir ticaret merkezi olmasından dolayı kervan şehri Halep'in limanı olarak hizmet eden İskenderun ticaretin yoğunlaştığı bir liman şehir olarak avantaja sahipti. Ayrıca Kıbrıs'a bakıldığında ise, Suriye sahilleri ile iletişim kurmak amacıyla İskenderiye'ye yönelen gemiler için bir durak olarak kullanılan geleneksel bir antrepoydu. Fakat XIX. yüzyılda kervan ticareti aleyhine deniz yoluyla yapılan ticaretin önem kazanmasına doğru bir dönüşüm yaşanmasıyla İskenderun'un Kıbrıs'a yakınlığı bir avantaj olarak önemini koruyamamıştır. Çünkü karantina düzenlemeleri gereği Avrupa'dan gemiler Kıbrıs'a uğramayarak Beyrut'a doğrudan yönelmeye başlamışlardı.²⁶ Dolayısıyla karantinahane, ticaret güzergâhında değişim sürecinin önemli bir dinamiği olarak bir işleve sahip olmuştur.

Mehmet Ali Paşa'nı Karantina Düzenlemeleri Sonrası Beyrut'a Uğrayan Ana Ticaret Yolları²⁷

Karantina uygulamasına geçilmesiyle özellikle Beyrut ve İskenderiye liman şehirleri Marsilya, İstanbul ve İzmir gibi önemli ticaret limanları ile yapılan ticarete daha önemli hale gelirken diğer limanlar bu ticaret ağının dışında bırakıldı. Beyrut ana güzergâh noktası olarak belirlenip Mısır ve Avrupa'dan yapılan ithalatın bölgesel tüketim için diğer liman şehirlere yeniden dağıtımı bu limandan gerçekleştirildi. Deniz seferlerinin ve dolayısıyla ticaretin Beyrut'a mecburi yönelmesi Şam ile Beyrut'un ticarî bağlantısını arttırdı ve Beyrut'un hem kuzeyindeki hem de güneyindeki limanların ticaret hacmi açısından zayıflamasına neden oldu. Aynı zamanda Beyrut ve Şam arasındaki bağlantı bölgesel ve uluslararası ticareti de genişletti. Mehmet Ali Paşa yönetimi altında karantinalara sahip iki şehir, İskenderiye ve Beyrut arasında doğrudan bağlantı

²⁵ Daniel Panzac, "International and Domestic Maritimes Trade in the Ottoman Empire During the 18th Century", *International Journal of Middle East Studies*, C. 24, S. 2, 1992, s.195-196.

²⁶ Abou-Hodeib, *agm*, s. 235.

²⁷ *Agm*, s. 234.

kurulması ve sağlık açısından güvenli bölge olarak Avrupa devletleri tarafından da onay görmesi Mısır ve Suriye'nin ekonomik bütünlüğünü garantiye almış oldu.²⁸ Bu gelişme Paşa'nın doğal hâkimiyet alanı olarak gördüğü Suriye sahillerine yönelik ekonomik ve politik tasavvurlarının ve ilgisinin bir neticesiydi.

Sadece ticaret gemileri değil hac kafilesi için de Beyrut Limanı mecburi bir istasyon haline geldi. Çünkü karantina merkezi olarak Beyrut'un belirlenmesi ve burada bir karantina istasyonunun kurulmasından sonra özellikle hac zamanlarında Kudüs'e giden hacılar hariç, diğer kutsal toprakları ziyarete giden hacıları taşıyan bütün gemiler tedbir amacıyla Beyrut karantinasına uğramak zorundaydılar. Böylece Şam'ın Osmanlı döneminde hac kervanları için merkezi bir yer olması, yani Anadolu ve Rumeli'den gelen hacı adayları için hac kervanlarının hazırlandığı yer ve ana güzergâh noktası üzerinde bulunmasından²⁹ dolayı Şam hac kervanı güzergâhı için Beyrut Limanı, zorunlu istasyon haline gelmişti. Kudüs hacıları için ise ayrıca bir uygulama ile Yafa'da özel bir karantina inşasına izin verilmişti.³⁰

Beyrut kıyısına sabitlenen ve ticaret yolunda bir uğrak noktası olarak konumlandırılan karantina istasyonu sadece büyüyen ekonomik koşullar ile uyumlu bir şekilde Beyrut'un Avrupa ile ilişkilerini düzenlemedi. Aynı zamanda Doğu Akdeniz limanları boyunca Beyrut'un diğer liman şehirler ve Suriye kıyısının art alanlarıyla ilişkilerini değiştiren ve belirleyen bir konuma da sahip olmasını sağladı. Böylece bölgenin ticarî ve sosyal güzergâhını yöneten bir liman kenti olarak Beyrut'un ekonomik ve ticarî açıdan kalkınmasına da olanak sağlamış oldu.³¹ Ticaretin yoğunlaştığı merkez olarak karantina tesislerinde alınan sağlık önlemleri ile limanın fonksiyonu güçlendirilerek uygulanan tedbirler aynı zamanda Beyrut'un art alanı ile ilişkilerini de belirleyerek Cebel-i Lübnan'dan izole edilmesini de beraberinde getirdi ve bu da bölgenin sosyolojik ve politik düşünce yapısının şekillenmesinde önemli bir faktör oluşturdu.

2. Mekâna Sabitlenen Beyrut Karantinasının Ticarî Yönü

Karantinahanenin kurulmasından önce ve sonra kullanılan güzergâha baktığımızda, bu tecrit uygulamasına geçilmesiyle artık Beyrut Limanı'nın Doğu Akdeniz sahilinin zorunlu uğrak yeri olduğu görülmektedir. Mehmet Ali Paşa denetimi altında deniz seferlerinin İskenderiye-Beyrut arasında bir güzergâh takip etmesi ve Suriye kıyı şeridi boyunca başka bir istasyona uğramaması Paşa'nın ticareti tekelleştirme yansımalarının bir göstergesi olduğu gibi bunun neticesinde Dünya-ekonomi'nin Suriye'ye yönelik ticarî ve ekonomik nüfuzunda karantinanın konumlandığı Beyrut Limanı'nın ana bağlantı noktası haline geldiği de görülmektedir. Beyrut ve çevresinin kapitalist ekonomik sisteme eklemlenmeye, yani Dünya-ekonomi'nin periferisi konumuna gelmeye başladığı dönemde³² sermaye birikiminin dinamik mekânı olarak yeni bölgelerin ortaya çıkmış olması, sermayeyi çekmek için önemli olanaklar sağlamaktaydı.³³ Kapitalist sistemde nakliye, ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırmak için sermayenin ve mekândaki değişken dolaşımın fiziksel altyapı yatırımlarıyla mekân üzerinde sabit hale getirilmesini kavramsallaştıran Harvey'in sunduğu teorik çerçeveye göre, Beyrut Limanı'nın hemen yanı başında

²⁸ Agm, s. 235.

²⁹ Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 12, 34-38; A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menazilü'l-Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XX, İstanbul 2000, s. 78-79.

³⁰ Abou-Hodeib, *agm*, s. 233. İstanbul, İzmir, Selanik ve Enez gibi limanlardan hacılar Yafa Limanı'na gelmekteydi. Bkz: Daniel Panzac, "Commerce et Commerçant des Ports du Liban Sud et de Palestine (1756-1787)", *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, Villes au Levant, S. 55-56, 1990, s. 86.

³¹ Abou-Hodeib, *agm*, s. 224.

³² Eyup Özveren, *The Making and Unmaking of An Ottoman Port-City: Nineteenth-Century Beirut, Its Hinterland, and the World-Economy*, (State University of New York Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1990; Şeyma Dereci, *Dünya-Ekonomi Sistemi Bağlamında XIX. Yüzyılda Beyrut Limanı*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edime 2019.

³³ Harvey, *The New Imperialism*, s. 116. Ayrıca bkz: Abou-Hodeib, *agm*, s. 237-238.

konumlandırılan Beyrut karantinahanesi emtianın ve yolcuların mekânsal akışını değiştirmek/belirlemek için bir araç olarak nasıl kullanıldığının da mümkün bir örneğini sunar.

Beyrut karantinahanesi, ticarî olarak Dünya-ekonomi sistemin nüfuzuna girmeye başlayan bölgeler ile Avrupa arasındaki bağlantıya aracılık etmekteydi. Aynı zamanda sermaye dolaşımını kolaylaştıran ve kontrol edebilen bir yatırım aracıydı. Yani sadece bulaşıcı hastalıklardan korunmak amacıyla tedbiren uygulanan bir yöntem değil, aynı zamanda kapitalist sistemde tekelliliğin uygulama alanı bulabildiği idari bir kurumdu ve bu yüzden karantinahanenin ticaret akışı ve deniz trafiğini kontrol etmek için oluşturulmuş, tekel sistemini güvenceye alan bir tesis olduğu söylenebilir.³⁴

Karantina prosedürlerinin uygulanmasına geçilmesi bir ikilik de oluşturmaktaydı. Bir tarafta sistemin işlemesi yani ticaret ve deniz trafiğinin merkez noktasına konan karantina düzenine yolcuların ve tüccar gemilerinin riayet etme zorunluluğu Suriye sahilindeki liman şehirlerin global ticarî bir ağa bağlanma evresinde limanların etrafındaki ticarî aktiviteyi organize etmekte, diğer tarafta ise Mehmet Ali Paşa tarafından ticareti tekelleştirmede³⁵ bir vasıta sayılan bir girişim olarak hizmet ettiğini düşündüğümüz bu uygulama iktidarın ekonomik ve politik tasavvurlarının bir boyutunu oluşturmaktaydı. Nitekim Mehmet Ali Paşa için yönetimin arka planını şekillendiren kurumlar üzerinde merkezi bir idarenin varlığı gücün tekeli elde etmek için gerekli bir adımdı.³⁶ Buradan yola çıkılarak genel olarak karantinalar, gerçekte iç ekonomik gelişmeleri teşvik eden ve koruyan merkantilist araçlardı ve tekel uygulamasına bağlı olarak, iktidarın ekonomik egemenliğini korumak için bir vasıta olarak kullanılabilir. Şöyle ki karantinaya alınacak olan gemilerin, yolcuların ve ticaret ürünlerinin belirlenmesi karantina idaresinin tasavvurundaydı. Dolayısıyla Avrupa ithal ürünlerini sıhhi bakımdan “şüpheli meta” olarak tespit ederek, ithalini yasaklayarak ve vergi koyarak yerli üreticilerin inisiyatifine göre bir politika izlenebilirdi.³⁷

Bu bağlamda tekelliliğin bir göstergesi olarak, yani ticaret ürünlerinin ithalat ve ihracatı üzerinde kontrol kurma mekanizmasının bir vasıtası olarak telakki edildiğinde, hem Beyrut’u kontrolü altında tuttuğu süreçte oldukça otonom hareket ettiğini gördüğümüz Mehmet Ali Paşa’nın hem de Osmanlı yönetiminin karantina uygulamalarını arzu ettikleri ticaret ürünlerine ve devletlere tekel uygulamak için ve kendi ulusal egemenliklerini güçlendirmek için bir vasıta olarak kullandıklarını söylemek mümkündür. Fakat ticaret ürünleri üzerinde uygulanan tekel söz konusu olunca ticarî menfaatleri zarara uğrayan devletlerin eyleme geçmesi kaçınılmazdı. Özellikle Osmanlı ticaretinde önemli bir paya sahip olan İngiltere, karantinalar vasıtasıyla özgür

³⁴ Serbest ticaretin ve piyasaların, tekel sistemini tercih ettiği ve kapitalizmin olmazsa olmazı olduğu hakkında bkz. Immanuel Wallerstein, *Dünya-Sistemleri Analizi*, çev. Ender Abadoğlu - Nuri Ersoy, BGST Yayınları, İstanbul 2011, s.55.

³⁵ Mehmet Ali Paşa Beyrut ve çevresine hâkim olduktan sonra ihracat ürünlerine tekel uyguladığına dair bilgiler mevcuttur. İhraç ürünlerine uyguladığı tekel, başta İngiltere olmak üzere Avrupa tüccarının hoşnutsuzluğuna ve ticari faaliyetlerinin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Bu yüzden Beyrut Limanı ve çevresinde Mehmet Ali Paşa’nın varlığı başta İngiltere olmak üzere bölgede ticaret yapmak isteyen Avrupa ülkelerinin tepkisine sebep olmuştur. İngiltere’nin Mehmet Ali Paşa’nın Suriye’de uyguladığı vergi tarifeleri ve tekel konusundaki şikâyetleri hakkında bkz: *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, Hatt-ı Hümayun (HAT), 677/33021, 6 Nisan 1837; *The National Archives (TNA)*, Foreign Office (FO), 195/127, No. 15, 20 Ağustos 1836, TNA, FO, 195/127, 12 Ekim 1836. Ayrıca Mehmet Ali Paşa’nın hâkim olduğu bölgelerde uyguladığı tekelinin Sicilyateyn ticaretini sekteye uğratmış hakkında bkz: *BOA*, HAT, 1186/46757, 31 Mart 1837; *BOA*, HAT, 1184/46723, 6 Nisan 1837.

³⁶ Mehmet Ali Paşa’nın bir araç olarak karantinayı iktidarını güçlendirmek için ‘devletçi’ bir politika temelinde uyguladığına dair bkz: Bulmuş, *age*, s. 112. Fransız ulusal meclisinin bu dönemde bir yönetim anlayışı olarak merkeziyetçi bir politika izlemesinin bir yansımasını hemen hemen eş zamanlı olarak Osmanlı Devleti’nde de görmek mümkündür. XIX. yüzyıl başında devrim sonrası Napolyon Fransa’sında merkezi yönetim için bkz: Hakan Özdemir - Selahattin Bakan, “Ulus-Devletin Oluşumu ve Sorunları Açısından Almanya ile Fransa’nın Karşılaştırılması”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 3, Aralık 2016, s. 43-44.

³⁷ Birsan Bulmuş, karantinanın devlet denetiminin artması ve tekelliliğin uygulanmasına imkân sunduğunu ifade etmekte ve 1838 Osmanlı Karantina Yasası’nın da benzer bir eğilim taşıdığını ifade etmektedir. Bkz: Bulmuş, *age*, s. 4, 112.

ticarete engel teşkil eden Osmanlı topraklarındaki bu tekel uygulamasına tepki göstermiştir. Çünkü 1830 yılına kadar Osmanlı topraklarından İngiltere ihracatı artış göstermiş ve neredeyse iki kat artmasına rağmen bu ticaret karantinaların kurulması ve uygulanması ile sekteye uğramıştı. Dolayısıyla karantinalar ticarete bir engel olarak görülmesine karşın diğer bir açıdan ise özgür ticarete karşı yerli endüstriyi teşvik etmeyi hedefleyen merkantilist bir önlemdi.³⁸ Buna karşın Osmanlı'nın karantinalar aracılığıyla izlediği bu devletçi politika 1838 yılında İngiltere ile imzaladığı Balta Limanı Ticaret Antlaşması'na aykırı bir uygulama idi. Bu ticaret antlaşması ile İngiltere, Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapma hakkı kazanıyor ve tarımsal ve ticarî ürünler üzerindeki tekel usulünün kaldırılmasını öngörüyordu. Ayrıca belirlenen gümrük vergisi dışında bir verginin ödenmeyeceği karara varılmıştı.³⁹ Taraflar arasında antlaşmanın imzalanmasıyla karantina düzeni bu antlaşma maddelerinin işlerliğine engel teşkil etmesi dolayısıyla İngiltere, karantinanın kendi ticaretini kısıtlayıcı ve tekelci tavrından dolayı bütün büyük Avrupa güçlerinin temsilci olarak dâhil olduğu bir yapı ile İstanbul Karantina Meclisi tarafından denetlenmesini sağladı.⁴⁰ Zaten karantina uygulamalarının ticarî boyutu yanı sıra yabancı ülkeleri de alakadar eden bir yönünün olması sorunların çözümü hususunda Osmanlı yönetiminin ilgili devletlerin İstanbul'daki elçileriyle iletişim halinde olmasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Dolayısıyla İstanbul'daki karantina meclisi yabancı üyelerin de katılımıyla genişletilerek uluslararası katılımlı bir kurum haline getirildi. Hatta taşrada da kurulan karantina meclisleri aynı şekilde uluslararası bir nitelik taşımaktaydı.⁴¹ Bununla birlikte Beyrut'ta bulunan karantina idaresi de hâlihazırda yabancı temsilcilerin katılımının mevcut olduğu bir yapıya sahipti. Zaten Mısır yönetimi sırasında 1834 yılı Eylül'ünde Beyrut'ta kurulan karantina meclisi şehirdeki bütün konsoloslardan oluşan bir komisyonun nezaretinde çalışmalarını yürütmekteydi. Fakat bu kurum şehirdeki bazı kesimler ve yetki sahipleri tarafından eleştirilmekte, kontrolünü azaltmak için bütün vasıtaları kullanmaktaydılar.⁴² Çünkü karantina idaresinin serbest ticarete engel teşkil eden bir yönü bulunmaktaydı. Sağlık gerekçesi öne sürülerek faaliyete geçen ve modernizasyonun bir tezahürü olarak değerlendirilebilecek olan karantinaya Beyrut'ta ve Osmanlı'nın diğer karantina bölgelerinde halkın ve yerli-yabancı tüccarın tepkisi olumlu olmamış, halk reaksiyon göstermiştir.⁴³ Müslüman bir coğrafyada karantina önlemleri ve bulaşıcı hastalıklara karşı alınan tedbirlere karşı oluşan tavır kurumsal bir yeniliğe karşı duyulan şüphe ve öfke kadar Müslüman kaderciliğinden de kaynaklanıyordu.⁴⁴ Bununla birlikte bu tepkileri sadece Müslüman değerleriyle ifade etmek yeterli olmayacaktır. İngiltere ve Fransa gibi Müslüman coğrafyasından uzak ülkelerde de ölümcül bulaşıcı hastalıklara karşı karantina gibi mücadele yöntemlerine insanların benzer tepkiler vermesi bunun arkasındaki sebeplerin yalnızca dini ve kültürel değerler olmadığını göstermektedir.⁴⁵ Protestoların daha ziyade ekonomik bir temelde karşılık bulduğu söylenebilir. Karantinaya karşı oluşan bu tepkilerin önemli bir sebebi de muhtemelen yolcular, gemiler ve ticaret ürünlerinden talep edilen vergilerin ağır yükü olmuştur. Ayrıca karantinanın, gerek özgür ticarete engel teşkil eden bir unsur olarak ticaret üzerinde tekel uygulanmasında bir vasıta işlevi görmesi, gerekse karantina hizmetlerine bağlı olarak dayatılan vergilerin ağır olmasının etkisi vardır. Nitekim Beyrut'ta karantina düzeninin kurulması ile Beyrut Limanı'ndan başka bir limanın kullanımının engellemesi, ticaret ve yolcu trafiğinin bir düzen ve kurala tabi olması ve karantinanın şartlarının yasal bir prosedüre göre uygulanması

³⁸ Bulmuş, *age*, s. 109.

³⁹ *Muahedat Mecmuası*, C. 1, 1294, s. 272-274.

⁴⁰ Bulmuş, *age*, s. 111. Osmanlı'da Karantina Meclisi hakkında genel bilgi için bkz: Akyıldız, *age*, s. 265-276.

⁴¹ Akyıldız, *age*, s. 272.

⁴² DDC, Henry Guys à M. de Lesseps, Dép. 100, 6 Aralık 1836, Consulat de France à Beyrouth, (7 Aralık 1836 No. 115'in 1. Eki), Tome II, s. 88.

⁴³ Abou-Hodeib, *agm*, s. 239.

⁴⁴ Bulmuş, *age*, s. 15.

⁴⁵ Nuran Yıldırım, "Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyenlar: 'Karantina İstemezük' ", *Toplumsal Tarih, Dergisi*, S. 150, Haziran 2006, s. 21-27.

tüccarlar ve yerli halk için oldukça tercih edilen bir yöntem olan kaçakçılık gibi usulsüzlüklerin de bir nebze olsun ortadan kalkması demektir.⁴⁶ Yeni düzenden rahatsızlık duyan veya menfaati sarsılan halkın ve tüccarın buna uyum göstermesi ve benimsemesi kolay olmayacaktır. Bununla birlikte, Mısır yönetiminin bölgede artan kontrolüne⁴⁷, devletçi politikalarına⁴⁸, Beyrut karantinasındaki sınırlamalarına, talep edilen vergilere halkın ve tüccarın gösterdiği karşı tepki ise Beyrut Limanı'na yakın, daha küçük limanları kullanmak suretiyle kendini göstermiştir.⁴⁹ Bu ise ticaretin kaçak yollarla da olsa diğer limanlara kayması anlamına gelmekte ve dolayısıyla Beyrut karantinasının mekânsal sabitesi için tehdit oluşturmakta ve ticaret ürünleri üzerinde uygulanmak istenen tekeli delmekteydi. Dolayısıyla karantina yönetimine karşı oluşan tepkilerin önemli bir neticesi karantinanın bulunduğu noktaya sabitlenen ticaret güzergâhının mekânsal değişimine neden olmasıdır.

Karantinanın tekeli boyutundan en çok rahatsızlık duyan yabancı ülke tüccarı ve konsoloslarının da karantina uygulamalarına karşı tepkileri olmuştur. Özellikle karantina kurallarının her devlet için eşit uygulanmaması ilgili devletlerin tepkisini çekiyordu. Karantina yetkililerinin kendi tüccar gemileri ve dönemin siyasi ve ekonomik koşullarına göre dost devletlerin tüccar ve gemileri için kuralları esnek bir şekilde, buna karşılık yabancı devlet tüccarları için ise gereğince veya müşkülât çıkararak uygulamaları protestoların kaynağını oluşturuyordu.⁵⁰ Karantina idaresindeki muamelelere tepki gösteren ülkelerden biri olan Fransa tüccarının uygulanan vergilerden şikâyetçi olmaları üzerine karantinanın işleyişine gereken itinanın gösterilmediğini iddia eden Fransız konsolosu, Mısır yönetiminin vergi gelirlerini arttırmaya çalıştığı ve sadece mali yönden Mısır hazinesine katkı sunduğu için karantinayla ilgilendiği yönünde eleştirilerde bulunmuştur. Yani salgın hastalıklardan korunmak için karantınayı bir araç olarak görmeyip gereken özeni göstermemekle itham etmiştir.⁵¹ Dolayısıyla bu söylemlerden karantinanın sağlık tedbirlerinden ziyade ekonomik ve ticarî kontrol mekanizması olarak işlev gördüğü izlenimi edinilmektedir.

Beyrut karantinasında usulsüzlük yapıldığı iddiasında olan diğer bir devlet İngiltere idi. Aynı şekilde Beyrut karantinasında bazı devletlere toleranslı davranıldığından ve suiistimallerin yapıldığından şikâyet etmekteydi. Mehmet Ali Paşa'nın Beyrut'a hâkim olduğu dönemde izlediği ekonomi politikalarını bölgede kendi ticarî menfaatlerine engel gördüğü için Osmanlı merkezi ve Mısır idaresi arasındaki gerilimde daha ziyade Bâbîâli'den yana bir tavır takınmakta ve Fransa'nın Mehmet Ali Paşa ile olan ilişkilerinin yakınlığından rahatsızlık duymaktaydı. Hatta

⁴⁶ Osmanlı yönetiminin uluslararası standartları yakalamak adına karantina usullerini uygulamaya yönelik bir kısım tedbirleri hakkında bilgi için bkz: BOA, BEO. AYN. d., No. 1714, Tarih 1838-1839; HR. MKT, 40/90, 19 Aralık 1852.

⁴⁷ Beyrut karantinahanesinde uygulanan usulsüzlük sadece iktidarın kontrolü doğrultusunda değil karantina idarecilerinin keyfiyetinden de kaynaklanmaktaydı. Hatta Mısır yönetimi adına bölgede bulunan Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, karantinaya karşı oluşan tepki ve şikâyetler dolayısıyla, sorunun çözümü hususunda görevliye tehdit dolu bir mektup göndermiştir. Bkz: DDC, Henry Guys à M. de Lesseps, Dép. 100, 6 Aralık 1836, Consulat de France à Beyrouth, (7 Aralık 1836 No. 115'in 1. Eki), Tome II, s. 88-89.

⁴⁸ Mısır'da Mehmet Ali Paşa iktidarının güçlendiği dönem ekonominin gittikçe merkezileştiği ve devletin üretim ve dağıtımın her alanında daha etkin bir şekilde kontrolünü yaydığı bir dönem olarak göze çarpar. Osmanlı yönetiminde de aynı şekilde ekonomik ve ticarî eylemlerde devlet müdahalelerine tanık olunmaktaydı. Bkz: Pascale Chazaleh, *Master of the Trade, Crafts and Craftspeople in Cairo 1750-1850*, The American University in Cairo Press, Kahire 1999, s. 87.

⁴⁹ Abou-Hodeib, *agm*, s. 240.

⁵⁰ Akyıldız, *age*, s. 273.

⁵¹ DDC, Henry Guys à M. de Lesseps, Dép. 100, 6 Aralık 1836, Consulat de France à Beyrouth, (7 Aralık 1836 No. 115'in 1. eki), Tome II, s. 93-94; Henry Guys au Comte Molé, Direction Commerciale, No. 155, 7 Aralık 1836, DDC, Consulat de France à Beyrouth, Tome II, s. 87. Fransız tüccarlar, Beyrut'ta karantinaya alınması gerekmeyen ticaret ürünlerinden % 1/2, alınması gereken ürünlerden ise % 2 vergi alınmasına tepki göstermişlerdi. Bkz: DDC, Direction Commerciale, F. 155, 5 Aralık 1836, Consulat de France à Beyrouth, (7 Aralık 1836, No. 115'in 2. eki), Tome II, s. 95.

Fransa ve Mehmet Ali Paşa arasında bir işbirliği olduğu kanaatiyle bunun önüne geçmek için bazı hamleler yapmıştır. Bunlardan biri Fransız savaş gemilerinin Mısır’daki Mehmet Ali Paşa ile Suriye’de bulunan oğlu arasında mesaj taşıdığı iddiasıyla bütün Suriye sahili boyunca, İskenderun’dan Yafa’ya kadar sağlık tedbirleri için karantina kurulmasını talep etmekte.⁵² İddia edilen iletişimi kontrol altına almak için Suriye’de bulunan İngiliz temsilcisi Richard Wood’un aracılığıyla gündeme getirilen talep ile İngiltere’nin ‘sözde’ amacı sağlık kontrolünü sağlamak suretiyle hastalıkların yayılmasının önüne geçmek ve ticaret ürünü ve insan seyahatinin güvenliğini sağlamaktır. Gerçekte ise Mısır ve Suriye arasındaki bağlantıyı kontrol etmek veya kesmek olduğunu, dolayısıyla politik bir amaç taşıdığını görmekteyiz. Wood, Fransız savaş gemilerinin Mehmet Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa arasında iletişimi sağladıkları konusunda endişelenmekte ve bu konuda hükümetini uyarmaktaydı. Aslında amacın Fransızları devre dışı bırakarak Mısır ile Suriye arasındaki haberleşmenin ve ticaretin kontrolünü sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.⁵³

Mısır’dan ve başka şüpheli yerlerden gelen bütün gemiler ve yolcular kontrol için Beyrut’a uğramak ve burada karantinada 14 gün kadar bir süre beklemek zorundaydılar.⁵⁴ Fakat Fransız konsolosunun karantina yönetimine tepkisi ve idareye karşı şüpheleri oluşmuştu. Fransız konsolosu karantinahanenin ve uygulanan sağlık kordonunun Beyrut’ta yayılan veya yayıldığı iddia edilen veba hastalığı bahanesini öne sürerek, Cebel-i Lübnan ve Beyrut arasındaki haberleşmeyi gözetlemek için politik bir önlem olduğu fikrindeydi.⁵⁵ Belki bu yüzden Fransızlar karantina kurallarına itaat etme ve sakinlikle karşılama niyetinde değillerdi. Fransızların karantina kurallarına uymayarak İngiliz yetkililerin şüphelerini haklı çıkardıkları görülmektedir. Zira Ekim 1840 tarihinde İskenderiye’den Beyrut’a seyreden bir Fransız savaş gemisinin kaptanı kontrol için karantinaya getirildiğinde, kendisine eşlik eden konsolosluk memurları ve birkaç tüccarla karantina müdürünün itirazlarına aldırış etmeyerek karaya çıkmıştı. Yani karantina engeline takılmama konusunda ısrarcıydı. Veya Mısır yönetimi ile Fransa arasındaki ilişkilerin samimiyetine güveniyor olması da karantina kurallarına uymamaya yeltenmesine neden olmaktadır. Fransa’nın bu tavırları karşısında İngiliz elçisi Richard Wood, Mısır’daki Mehmet Ali Paşa ve Suriye’deki İbrahim Paşa arasında gidip gelen mektupların bir Fransız ajan vasıtasıyla ulaştırıldığı konusunda şüphelerini hükümete bildirdi.⁵⁶ Dolayısıyla Beyrut karantinası sadece görünürdeki amacı olan sağlık fonksiyonu açısından değil, daha ziyade mekân-ticaret ilişkisi ve aynı zamanda politik bağlamda değerlendirilmelidir.

Yabancı ülke konsolos ve tüccarlarının karantina uygulamalarına tepkileri, Mehmet Ali Paşa’nın Beyrut’ta egemenliği sona erinceye kadar devam etti. Bu tepkilerin en önemli sebebi Mehmet Ali Paşa’nın Beyrut’ta genel olarak ağır vergiler yürürlüğe koyması ve karantinahaneye konan eşyalardan da vergiler almaya başlamasındandı. Halbuki, daha önce belirtildiği üzere, Beyrut’ta karantina kurulma aşamasındayken yabancı devlet temsilcileri ticaretin tek bir noktaya toplanmasının daha elverişli olacağı kanaatiyle Beyrut’ta karantina istasyonu tesisini teşvik etmiş⁵⁷ olmalarına rağmen 1840 yılına gelindiğinde yabancı tüccarın ve konsoloslarının Beyrut karantinasındaki uygulamalara dair şikâyetleri artmıştır. Hatta İngiliz konsolosu Beyrut’tan başka Suriye sahilindeki diğer çevre limanlara da karantina kurulmasını talep etmiştir. Bu tepkiler karantina vasıtasıyla merkantilist ticaret, ticarete tekelciliğe ve karantina şartlarına uyma

⁵² TNA, FO 195/ 171, No. 28, 21 Aralık 1840.

⁵³ TNA, FO 195/ 171, No. 18, 28 Kasım 1840; Leila Tarazi Fawaz, “Foreign Presence and Perception of Ottoman Rule in Beirut”, *The Empire in The City: Arab Provincial Capitals in the Late Ottoman Empire*, Ergon Verlag Wurzburg in Kommission, Beirut 2002, s. 94-95.

⁵⁴ TNA, FO 195/ 171, No. 18, 28 Kasım 1840.

⁵⁵ DDC, Méloizes à Guizot, Direction Commerciale et du Contentieux, No. 48, Consulat de France à Beyrouth, Tome II, 25 Mart 1841, s. 265.

⁵⁶ TNA, FO, 195/ 171, No. 28, 21 Aralık 1840.

⁵⁷ Bkz: Dipnot 20.

hususunda bazı ülke tüccarına uygulanan toleransa tepki olduğu gibi Beyrut karantinası vasıtasıyla ticaretin belirli noktada sabitlenmesine de bir tepkiydi.

Osmanlı güçleri 1840 yılında Mehmet Ali Paşa'nın Beyrut'ta egemenliğine son verip bölgede denetimi sağladıktan sonra da limanda Osmanlı idaresi tarafından karantina nizamına devam edilmiştir. XIX. yüzyıl ortalarına kadar deniz karantinasında gemiler, yolcular ve meta için uygulanan tecrit usulü bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önüne geçmek için esas tedbir olarak kabul görüyorken yüzyılın ikinci yarısından itibaren şüpheli gemileri karantinaya alarak veya hastaları ve ailelerini izole ederek değil, hijyenik faktörlerle hastalığın engellenebileceği kanısı oluştu ve bu perspektif kamu sağlığı söylemlerinde egemen oldu. Genel olarak karantina uygulamaları sırasında yaşanan usulsüzlükler, keyfi uygulamalar ve bunlara yönelik tepkilerin sonucunda Avrupa kamuoyunda karantina prosedürlerinin ticareti sekteye uğraticı bir unsur olarak telakki edilmesinin süreci başlamıştır. Karantina prosedürleri yerine medikal denetimi benimseyerek trafiğin 'özgür' akışının sağlanabileceği bir düzenin kurulması arzu ediliyordu. Özellikle karantinaların serbest ticareti sekteye uğratan yönü nedeniyle 1851 yılında Paris'te düzenlenen Uluslararası Sağlık Konferansı'nda görüşülen esas konulardan biri oldu⁵⁸. Osmanlı Devleti'nin iştirak ettiği ve sonunda karantina muahedesinin imzalandığı⁵⁹ bu konferansın önemli meselesi karantinaların ticareti sekteye uğraticı ve nakliyatı yavaşlatan bir unsur olarak görülen uygulamalarına son verilmesi hususuydu. Karantinaların idaresi suiistimal edilmediği takdirde ticaret gemileri daha hızlı nakliyat yapabilecek, yolcu ve yük naklinin kolaylaşmasını sağlayacaktı. Ayrıca karantina vergilerinin kaldırılması ticarî nakliyatın maliyetini de azaltabilecekti. Bu sayede elde edilen kazanımlar Akdeniz ticaret güzergâhını daha avantajlı hale getirebilirdi. Bu avantajlar muhtemelen Osmanlı bölgesinden geçen ticaretin hacmini arttırabilir ve doğrudan Mısır ve Osmanlı'nın mali gelirlerine katkı sunabilirdi.⁶⁰

1851 yılında Paris'te yapılan ve Osmanlı Devleti'nin de iştirak ettiği bu konferansta alınan kararlara göre Mısır haricinde⁶¹ Osmanlı Devleti topraklarındaki limanlarda uygulanan karantinaların gerek müddeti, gerekse uygulanan prosedürün azaltılması gemi seferlerini kolaylaştıran önemli bir etken olmuştur.⁶² Çünkü bu tarihe kadar bir karantina mukavelesi mevcut değildi ve devletlerarasında ülkelerinde uyguladıkları karantina süresi hususunda ortak bir uygulamanın olmaması anlaşmazlığa sebebiyet verebilmekteydi. Şöyle ki; salgın hastalığa maruz kalmış bir devlete karşı devletlerden biri karantina gününü az ve başka bir devlet de çok olarak tayin ederse karantinada bekleme süresi çok olan devlet az olan devleti salgın hastalık tehdidi altında gördüğünden o ülke için de karantina uygulayabiliyordu.⁶³ Limanlara gelen gemilere uygulanan karantina müddetinde ve muamelelerinde keyfilik olduğu gibi ticaretin de bir rekabet alanına dönüşmüş olmasından bazı devletler başka bir devlete karşı hiçbir gerekçe olmaksızın karantina uygulayabilmekteydi. Haliyle bu yöntemin uluslararası ticarî rekabetin olduğu bir çağda keyfiliğe de yol açması mümkündü. Bu yüzden karantina, ticareti engelleme aracı olarak kullanılabildiği gibi devletlere karşı politik bir silah olarak kullanılması da olağandı. Ülkeler arasında karantinahanelerde yolcu ve ticaret eşyası taşıyan gemilere uygulanacak prosedür hakkında müşterek bir fikir birliğinin olmaması uluslararası ticaretin önünde bir engel olduğu için

⁵⁸ João Rangel de Almeida, "Epidemic Opportunities: Panic, Quarantines, and the 1851 International Sanitary Conference", *Empire of Panic: Epidemics and Colonial Anxieties*, Ed. Robert Peckham, Hong Kong University Press, Hong Kong 2015, s. 66-70.

⁵⁹ BOA, İ. HR, 94/4596, 17 Ocak 1853; HR. MKT, 54/100, 17 Ocak 1853.

⁶⁰ De Almeida, *agm*, s. 84.

⁶¹ Karantina uygulamalarının kaldırılmasına veya bekleme süresinin azaltılmasına rağmen Mısır Osmanlı Devleti'nden hariç tutulmuş, Osmanlı hükümeti ise Mısır'ın Osmanlı'dan ayrı değerlendirilmesine itirazı olmuştur. Bkz: BOA, İ. MTZ. (05), 16/527, 26 Ekim 1852; A. AMD, 38/59, 21 Mayıs 1853.

⁶² DDC, De Lesparde à Drouyn de Lhuys, Direction Commerciale, No. 64 (bis), 5 Haziran 1853, Consulat de France à Beyrouth, Tome IV, s. 166. Paris'te imzalanan Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında karantina uygulama usulleri hakkında kabul edilen esaslar hakkında bkz: BOA, HR. MKT, 40/90, 19 Aralık 1852.

⁶³ *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye*, Dersaadet 1316, s. 457.

Paris’te toplanan konferans ile katılımcı devletlerin, ülkelerindeki karantina işleyişinde fikir ve uygulama birliğine varması ve bir takım düzenlemelerin yapılmasına karar verilmesi ile deniz seferlerinin de aksamasına neden olan bir faktörün çözümü hususunda önemli adım atılmış oldu.⁶⁴ Bu sayede öngörülen düzenlemelerin yapılması ile yük ve yolcu taşıyacak yabancı gemiler için Osmanlı limanlarına sefer düzenlemek daha cazip hale gelebilirdi.⁶⁵ Bu şekilde de karantinahanenin mekân-ticaret bağlamında ticareti mekâna sabitlemenin imkânını sekteye uğratmaktaydı.

Osmanlı yönetimi ise epidemik hastalıkların bulaşıcı olduğu ve alınacak hijyenik önlemlerle önüne geçilebileceği fikrini benimseme hususunda daha ziyade gönülsüz olup, yabancı gemilerin karantinaya tabi olmalarını sürdürmeye niyetliydi. Bu ise yabancı ticaretin özgür akışını engelleyici ve ticareti mekâna sabitleyici bir unsurdur. Dolayısıyla da yönetime karşı özellikle yabancı tüccarın tepkileri kaçınılmazdı. Her ne kadar karantinaların kaldırılması için Avrupalı devletler ısrarcı olsalar da Osmanlı yönetiminin karantina düzeninin uygulanması hususunda kararlı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶ Hatta Beyrut Limanı’nın kuzeyinde bulunan küçük limanlardan Batrun, Cebel ve Cünye iskelelerinde de Beyrut karantina idaresine bağlı olmak üzere, maaşları Osmanlı yönetimi tarafından karşılanan karantinahaneler denetimi sağlamak üzere faal hale getirilmiş, dolayısıyla karantina uygulamaları genişletilmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla Beyrut karantinasında ticareti sabitleme, yani ticaret ürünlerinin mecburi olarak Beyrut karantinasına uğraması yönündeki zorunluluk ortadan kalkmıştır. Gerek Beyrut karantinasının prosedürlerinin yoğunluğu gerekse modern bir liman tesisinin kurulmasıyla Beyrut’ta yapılan dış ticaretin daha denetimli ve kontrollü bir şekilde gerçekleşmesi ve bunun sonucunda Beyrut limanına uğramanın daha maliyetli hale gelmesi zaten yerli ve yabancı tüccarı alternatif liman arayışlarına sürüklemişti.⁶⁸ Fakat özellikle Beyrut karantinasına uğramanın zorunluluğunun ortadan kalkmasından dolayı Doğu Akdeniz sahilindeki diğer limanlara ticaret gemileri ve yolcuların yanaşabilmesinin önü bir şekilde açılmıştır. Fakat bir takım prosedürle birlikte karantina idaresinin tek bir merkez olmasa da belirli noktalarda sabitlenmesi mekân-ticaret denetiminin bir göstergesiydi.

Sonuç

Veba, kolera gibi salgın hastalıkların yayılmasının önüne geçmek amacıyla uygulanan bir tecrit yöntemi olan karantinaların sıhhi yönü yanı sıra ekonomi ve ticarete yön verici bir boyutu

⁶⁴ *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye*, s. 457-458. Konferansın uluslararası ticarete karantinelerde uygulanan birbirinden farklı sıhhi düzenlemelerin giderilmesi amacıyla toplandığına dair ayrıca bkz: Nermin Ersoy-Yüksel Güngör-Aşlıhan Akpınar, “International Sanitary Conferances from the Ottoman Perspective 1851-1938”, *Hygiea Internationalis: An Interdisciplinary Journal for the History of Public Health*, C. 10, S.1, 2011, s. 57.

⁶⁵ Hatta bu sıralarda Messageries Maritimes Şirketi, Marsilya ve Beyrut arasında doğrudan bir hat kurma önerisinde bulunmuştur. Bu önerinin kabul edilmesi halinde Beyrut’un ticareti büyük bir ivme kazanacaktır. Bkz: DDC, De Lesparde à Drouyn de Lhuys, Direction Commerciale, No. 65, 1 Ağustos 1853, Consulat de France à Beyrouth, Tome IV, s. 170.

⁶⁶ Osmanlı Devleti’nin de katıldığı Paris’te 1851 yılında toplanan Birinci Uluslararası Sağlık Konferansı’nda temsilciler, halk sağlığının korunması ve salgınların önlenmesi için gereken tedbirler hususunda “karantinistler” ve “hijyenistler” olarak iki gruba ayrıldı. Osmanlı Devleti, Fransa ve diğer Akdeniz ülkeleriyle birlikte gemilerin, insanların ve emtianın tecrit altına alınmasını şart koşan karantinistler arasında yer aldı. Hijyenistlerin başında ise karantina uygulamalarından ticareti büyük zarar gören İngiltere geliyordu. Hijyenistler, temizlik, havalandırma, gemileri ve malları dezenfekte etme tedbirlerini tesisi düşünülen yeni sağlık sisteminin temeli olarak görüyorlardı. Halk sağlığının muhafazası için bir hijyen sistemine ihtiyaç bulunduğu belirtilen konferansta hayvanî ve nebatî artıkların, çöplerin, mezbahaların şehir ve köylerden uzaklaştırılması, pis suların kapalı lağımrlarla akıtılması, her eve içilebilir temiz su sağlanması, ıslahı gibi tedbirler tavsiye edilmiştir. Konferansta hijyenik sağlık tedbirlerinin alınması mecbur tutulmuştur. Bkz: Gülden Sarıyıldız, “Osmanlılarda Hıfzıssıhha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 17, İstanbul 1998, s. 320.

⁶⁷ BOA, C. SH, 22/1061, 12 Şubat 1862.

⁶⁸ Yerli ve yabancı tüccar gemilerinin Beyrut Limanı’ndan başka alternatif liman arayışları hakkında bkz: Dereci, *agt*, s. 263-270.

da bulunmaktaydı. XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Beyrut'ta Mehmet Ali Paşa tarafından kurulan karantinahanenin fonksiyonu açısından özellikle üzerinde durduğumuz husus karantinanın sermaye dolaşımını kolaylaştıran ve kontrol edebilen bir araç olarak ikincil bir işleve de sahip olmuş olmasıdır. Yani sadece bulaşıcı hastalıklardan korunmak amacıyla tedbiren uygulanan bir yöntem değil, aynı zamanda uluslararası ticaret akışını yönlendirmeye de katkı sunan bir vasıtaydı. David Harvey'in *mekânsal sabitleme-spatial fix* kavramı çerçevesinde, çalışmamızda Beyrut karantinasının emtianın ve yolcuların mekânsal akışını belirlemek veya sabitlemek, ulaşım ve nakliyatın güvenliğini sağlamak için bir araç olarak ticaret trafiğinin kapitalist tarzına özgü ve uygun bir vasıta olarak hizmet eden bir yönünün olduğu vurgulanmıştır.

Mehmet Ali Paşa İskenderiye'de bir karantina kurduktan sonra Beyrut'ta da kurmuştu. Karantinanın kurulmasıyla Beyrut Limanı'nın Doğu Akdeniz sahilinin zorunlu uğrak yeri olduğu görülmektedir. Çünkü bölgeye gelen, emtia ve yolcu taşıyan gemilerin bulaşıcı hastalık riskinden dolayı karantinada bir müddet bekleyerek tecrit edilmesi gerekirdi. Bu zorunluluğun Beyrut ve limanının ticaret hacmi açısından bir takım sonuçları olması kaçınılmazdır. Nitekim, Beyrut Limanı'nın hemen yanı başında konumlandırılan karantina, emtianın ve yolcuların mekânsal akışını değiştirmek/belirlemek için bir araç olarak hizmet etmiş ve bundan böyle uluslararası ticaretin Suriye kıyı şeridi boyunca başka bir istasyona uğramaması ticareti tekelleştirmenin bir göstergesi olmuştur. Beyrut ve çevresi 1840 yılından itibaren tekrar Osmanlı yönetimine geçmesinden sonra da Beyrut karantinası aracılığıyla ticarî organizasyon bir şekilde denetim altında tutulmuştur. Karantina kapitalist sistemde tekelliliğin diğer bir tezahürüydü ve ticaret akışı ve deniz trafiğini kontrol etmek için oluşturulmuş, tekel sistemini güvenceye alan bir yönü bulunmaktaydı. Fakat bu yönü ile birçok Avrupalı devletin ticaretini sekteye uğratması kaçınılmazdı. Dolayısıyla yerli ve yabancı tüccar tarafından karantina uygulamalarına karşı tepkiler yükselmekteydi. Bu da Beyrut karantinasının mekânsal sabitesi için bir tehdit unsuru oluşturmuştur.

Beyrut'ta karantina tarafından oynanan çoklu rol Osmanlı Devleti ve Mısır'da gerçekleşen modernleşme hareketleri bağlamında anlaşılması gerekir. Mehmet Ali Paşa'nın karantinanın uygulanması için yaptığı girişimler her şeyden önce modernleşme ve Avrupa ticaretine uyum sağlama gayretlerinden biriydi. Onun Osmanlı Devleti'nde en erken karantina uygulamalarını başlatmasından sonra Sultan II. Mahmut da bulaşıcı hastalıklardan deniz yollarını koruma amacıyla Osmanlı Devleti'ni bu girişime dâhil etmiştir. Buna karşılık her ne kadar karantinalar Avrupalı tarzda modern uygulamalar olarak kabul edilmiş olsa da gerek Mehmet Ali Paşa gerekse Osmanlı yönetimi tarafından Batı'dan referans alınan karantina düzenlemelerine dair uygulamalar Avrupa'ya karşı direnmek ve merkantilist bir ticaret politikası için bir araç olarak kullanılmıştır.

Beyrut kıyısına sabitlenen ve ticaret yolunda bir uğrak noktası olarak konumlandırılan karantina istasyonuna gemilerin zorunlu olarak uğramak zorunda kalmalarının diğer bir sonucu büyüyen ekonomik koşullar ile uyumlu bir şekilde Beyrut'un Avrupa ile ilişkilerini düzenlemesi ve geliştirmesiydi. Böylece Beyrut'un ekonomik ve ticarî açıdan kalkınmasına bir olanak sağlamış oldu. Ayrıca Beyrut karantinasında alınan sağlık önlemleri, salgın hastalıklardan korunmada önemli bir rol oynadığı gibi halk üzerinde iktidarın kontrolünü genişletmeye, merkezi iktidarın bölge ticaretinde tekelini arttırmaya ve uluslararası ticaret akışını yönlendirmeye ve güzergâhını belirlemeye, yani mekân-ticaret denetimine de katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Amedi Kalemî Belgeleri Tasnifi (A. AMD), 38/59

Babıali Evrak Odası Ayniyat Defterleri Tasnifi (BEO. AYN. D), No. 1714

Cevdet Sıhhiye Belgeleri Tasnifi (C. SH), 22/1061

Hatt-ı Humayun Belgeleri Tasnifi (HAT), 677/33021; 1186/46757; 1184/46723

Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi Belgeleri Tasnifi (HR. MKT), 40/90; 54/100

İrade Hariciye Belgeleri Tasnifi (İ. HR), 94/4596

İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır Kalemi Belgeleri Tasnifi (İ. MTZ. (05)), 16/527

The National Archives (TNA)

Foreign Office (TNA, FO), 195/171; 195/127

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

Document Diplomatiques et Consulaire Relatifs à L'histoire du Liban et des Pays du Proche Orient du XVII siècle à Nos Jours (DDC), Consulat de France à Beyrouth, (1821-1836), Tome I, Ed. Adel Ismail, Éditions des œuvres politiques et historiques, Beyrouth 1982.

Document Diplomatiques et Consulaire Relatifs à L'histoire du Liban et des Pays du Proche Orient du XVII siècle à Nos Jours (DDC), Consulat de France à Beyrouth, (1836-1844), Tome II, Ed. Adel Ismail, Éditions des œuvres politiques et historiques, Beyrouth 1982.

Document Diplomatiques et Consulaires Relatifs à L'histoire du Liban et des Pays du Proche Orient du XVII siècle à Nos Jours (DDC), Consulat de France à Beyrouth, (1849-1862), Tome IV, Ed. Adel Ismail, Éditions des œuvres politiques et historiques, Beyrouth 1983.

Sürelî Yayınlar

Muahedat Mecmuası, C. 1, 1294, s. 272-274.

Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye, Dersaadet 1316.

Telif ve Tetkik Eserler

ABOU-HODEID, Toufoul, “Quarantine and Trade: The Case of Beirut 1831-1840”, *International Journal of Maritime History*, C. 19, S. 2, 2007, s. 223-244.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

ALTINOK, Emrah -Zeynep Enlil, “Mekânın Yeniden Organizasyonunun Ekonomi-Politîği”, *Sigma*, C. 4, S.1, 2012, s. 37-44.

ARMAĞAN, A. Latif, “XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menazilü'l-Hacc)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XX, İstanbul 2000, s. 73-118.

BASSOUS, Maurice, *Le Rôle Économique du Port de Beyrouth*, Beyrut 1957.

BÖKE, Pelin, “İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)”, *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S.18, 2009, s.139-140.

BULMUŞ, Birsan, *Plague, Quarantines and Geopolitics in the Ottoman Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2012.

CHAZALEH, Pascale, *Master of the Trade, Crafts and Craftspeople in Cairo 1750-1850*, The American University in Cairo Press, Kahire 1999.

ÇAVDAR, Necati - Erol Karcı, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 4, 2014, s. 255-286.

- DE ALMEIDA, João Rangel, “Epidemic Opportunities: Panic, Quarantines, and the 1851 International Sanitary Conference”, *Empire of Panic: Epidemics and Colonial Anxieties*, Ed. Robert Peckham, Hong kong University Press, Hong Kong 2015, s. 57-86.
- DERECİ, Şeyma, *Dünya-Ekonomi Sistemi Bağlamında XIX. Yüzyılda Beyrut Limanı*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edirne 2019.
- ERSOY, Nermin-Yüksel Güngör-Aslıhan Akpınar, “International Sanitary Conferances from the Ottoman Perspective 1851-1938”, *Hygiea Internationalis: An Interdisciplinary Journal for the History of Public Health*, C. 10, S.1, 2011, s. 53-79.
- FAWAZ, Leila Tarazi, “Foreign Presence and Perception of Ottoman Rule in Beirut”, *The Empire in The City: Arab Provincial Capitals in the Late Ottoman Empire*, Ergon Verlag Wurzburg in Kommission, Beirut 2002, s. 93-104.
- FAWAZ, Leila Tarazi, *Merchants and Migrants in Nineteenth Century Beirut*, Harvard Univesity Press, Cambridge, Massachusettes, London 1983.
- GUY, Henry, *Esquisse de l'État Politique et Commercial de la Syrie*, Paris 1862.
- HARVEY, David, “Globalization and ‘the Spatial Fix’ ”, *Geographische Revue*, C. 3, S. 2, 2001, s. 23-30.
- HARVEY, David, *Limits to Capital*, Verso, New York-London 2006.
- HARVEY, David, *Space of Capital: Towards a Critical Geography*, Routledge, New York 2001.
- HARVEY, David, *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford-New York 2003.
- HOFMAN, Yitzhak, “The Administration of Syria and Palestine Under Egyptian Rule (1831-1840)”, *Studies on Palestine During the Ottoman Period*, Ed. Moshe Ma’oz, The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem 1975, s. 311-333.
- KUHNKE, LaVerne, *Lives at Risk: Public Health in Nineteenth-Century Egypt*, University of California, California 1990.
- KUTLUOĞLU, Muhammed H., *The Egyptian Question (1831-1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 1998.
- MCAMIS, Ellen Pauline, “Building the Means of Trade and Forging a Center of Commerce in Beirut 1834-1936”, (The University of Texas Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Austin 2012.
- MICHAUD, Joseph F. - J. F. Poujoulat, *Correspondance d'Orient 1830-31*, C. 7, Paris 1835.
- ÖZDEMİR, Hakan - Selahattin Bakan, “Ulus-Devletin Oluşumu ve Sorunları Açısından Almanya ile Fransa’nın Karşılaştırılması”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 3, Aralık 2016, s. 19-58.
- ÖZVEREN, Eyup, “Beirut”, *Doğu Akdeniz Liman Kentleri*, Ed. Çağlar Keyder, Eyüp Y. Özveren, Donald Quataert, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 75-102.
- ÖZVEREN, Eyup, *The Making and Unmaking of An Ottoman Port-City: Nineteenth-Century Beirut, Its Hinterland, and the World-Economy*, (State University of New York Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1990.
- PANZAC, Daniel, “Commerce et Commerçant des Ports du Liban Sud et de Palestine (1756-1787)”, *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, Villes au Levant, S. 55-56, 1990, s. 75-93.

- PANZAC, Daniel, “International and Domestic Maritimes Trade in the Ottoman Empire During the 18th Century”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 24, S. 2, 1992, 189-206.
- SARIYILDIZ, Gülden, “Karantina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 24, İstanbul 2001, s. 463-464.
- SARIYILDIZ, Gülden, “Osmanlılarda Hıfzıssıhha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 17, İstanbul 1998, s. 319-321.
- SARIYILDIZ, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı 1865-1914*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.
- FAROQHI, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 12, 34-38
- WALLERSTEIN, Immanuel, *Dünya-Sistemleri Analizi*, çev. Ender Abadoğlu - Nuri Ersoy, BGST Yayınları, İstanbul 2011.
- YILDIRIM, Nuran, “Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyenlar: ‘Karantina İstemezük’ ”, *Toplumsal Tarih, Dergisi*, S. 150, Haziran 2006, s. 18-27.